

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهیافت

سال بیستم، شماره ۷۴، بهار ۱۴۰۵
صفحه ۲۴۱ تا ۲۶۲

سپرده‌گذاری بانکی به مثابه سازوکار حکمرانی مالی: تحلیل سیاسی-فقهی نقش سپرده‌ها در

تنظیم رابطه دولت، بانک و شهروند

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، واحد بین المللی کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، جزیره کیش، ایران. 0067786510@iau.ir

عباس نصیری

استادیار و عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ایران (نویسنده مسئول).

سعید منصورى *

S.mansouriarani@azad.ac.ir

استادیار و عضو هیئت علمی دانشکده حقوق، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ایران. m_pirhadi@iauctb.ac.ir

محمد رضا پیرهادی

چکیده

سپرده‌گذاری بانکی در نظام بانکداری ایران غالباً در قالب یک رابطه قراردادی خصوصی میان بانک و سپرده‌گذار تحلیل شده است. پرسش محوری تحقیق می‌پرسد که سپرده‌گذاری بانکی در ایران تا چه حد کارکردی فراتر از یک عقد خصوصی یافته و به سازوکاری از حکمرانی مالی تبدیل شده است. فرضیه اصلی پژوهش آن است که سپرده‌های بانکی، به‌ویژه سپرده‌های سرمایه‌گذاری، واجد ماهیتی نهادی و حکمرانی‌محورد و مشروعیت فقهی و حقوقی آنها صرفاً با قواعد فقه معاملات قابل تبیین نیست، بلکه باید در پیوند با فقه سیاسی، سیاست پولی و مصلحت حفظ نظام بانکی تحلیل شوند. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و با بهره‌گیری از منابع فقه امامیه، حقوق بانکی ایران، قانون عملیات بانکی بدون ربا و تحلیل نهادی سیاست پولی انجام شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مفاهیمی چون سود علی‌الحساب، وکالت عام و تضمین سپرده‌ها بیش از آنکه پاسخ‌های فقهی خالص باشند، ابزارهایی سیاست‌گذارانه برای مدیریت ثبات مالی و اعتماد عمومی‌اند. نتیجه پژوهش آن است که سپرده‌گذاری بانکی نهادی فقهی-سیاسی است که در آن، قواعد فقه معاملات تحت تأثیر منطق حکمرانی مالی بازتفسیر شده‌اند و بازاندیشی در چارچوب‌های فقهی و حقوقی آن اجتناب‌ناپذیر است.

کلیدواژه: سپرده‌گذاری بانکی، حکمرانی مالی، فقه سیاسی، بانکداری بدون ربا، سود علی‌الحساب.

* نویسنده مسئول: S.mansouriarani@azad.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۱۱/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵

The Islamic Revolution Approach Quarterly
Vol. 20, No.74, Spring 2026, P 241-262
rahyaftjournal.ir

Bank Deposits as a Mechanism of Financial Governance: A Political-Jurisprudential Analysis of the Role of Deposits in Regulating the Relationship between the State, Banks, and Citizens

Abbas Nasiri

PhD student in Private Law, Law Department, Kish International Branch, Islamic Azad University, Kish Island, Iran. 0067786510@iau.ir

Saeed Mansouri *

Assistant Professor and Faculty Member, Faculty of Law and Political Science, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author).
S.mansouriarani@azad.ac.ir

Mohammad Reza Pirhadi

Assistant Professor and Faculty Member, Faculty of Law, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. m_pirhadi@iauctb.ac.ir

Abstract

Bank deposits in the Iranian banking system have generally been analyzed as a private contractual relationship between banks and depositors. The central research question asks to what extent bank deposits in Iran have evolved beyond a private contract into a mechanism of financial governance. The study hypothesizes that bank deposits, particularly investment deposits, possess an institutional and governance-oriented nature, and that their jurisprudential and legal legitimacy cannot

* Corresponding Author: S.mansouriarani@azad.ac.ir

How to Cite: Nasiri, A., Mansouri, S., Pirhadi, M. R. (2025). Bank Deposits as a Mechanism of Financial Governance: A Political-Jurisprudential Analysis of the Role of Deposits in Regulating the Relationship between the State, Banks, and Citizens, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 20(74), 241-262

Date Received: 6 January 2025 Date Accepted: 16 April 2025

be explained solely through the rules of Islamic commercial jurisprudence but should also be understood in relation to political jurisprudence, monetary policy, and the public interest in preserving the banking system. This study employs a descriptive-analytical methodology based on Shi'a Islamic jurisprudence, Iranian banking law, the Law on Usury-Free Banking Operations, and an institutional analysis of monetary policy. The findings indicate that concepts such as provisional profit payments (Ali al-Hesab), general agency (Wakalah), and deposit guarantees function less as purely jurisprudential solutions than as policy instruments for maintaining financial stability and public confidence. The study concludes that bank deposits constitute a politico-jurisprudential institution in which the rules of Islamic commercial jurisprudence have been reinterpreted under the logic of financial governance, making reconsideration of their existing jurisprudential and legal frameworks unavoidable.

Keywords: Bank deposits; Financial governance; Political jurisprudence; Islamic banking; Usury-free banking; Provisional profit payments.

Introduction

Bank deposits have traditionally been interpreted in Iranian legal and jurisprudential literature as private contractual arrangements between depositors and banking institutions. Classical analyses have primarily focused on identifying the appropriate Islamic contractual framework governing these relationships, including loans, agency, deposits for safekeeping, and profit-sharing agreements. However, the practical operation of the contemporary banking system demonstrates that deposits perform functions extending far beyond private contractual obligations. They constitute the principal source of financial intermediation, liquidity management, monetary policy implementation, and financial stability. This study argues that understanding bank deposits exclusively through the lens of Islamic commercial jurisprudence provides an incomplete explanation of their contemporary institutional role. The research therefore investigates bank deposits as an instrument of financial governance that regulates the interaction between the state, financial institutions, and citizens while simultaneously serving broader public policy objectives.

Materials and Methods

This research employs a descriptive-analytical methodology supported by documentary and institutional analysis. Primary sources include Shi'a jurisprudential texts, Iranian civil law, the Law on Usury-Free Banking Operations, scholarly literature on Islamic finance, and legal analyses

concerning banking contracts. These materials are complemented by contemporary literature on financial governance, monetary policy, banking regulation, deposit insurance, and institutional economics. The study adopts an interdisciplinary analytical framework integrating Islamic jurisprudence, banking law, political jurisprudence, and financial governance theory. Comparative conceptual analysis is used to evaluate the consistency between classical jurisprudential doctrines and the practical mechanisms governing bank deposits within Iran's monetary system.

Results

The findings indicate that bank deposits in Iran have gradually acquired an institutional character that substantially exceeds their traditional contractual foundations. Investment deposits, although formally structured through agency and participatory contracts, function in practice as governance instruments supporting liquidity management, monetary stabilization, and financial regulation. Mechanisms including provisional profit payments, deposit guarantees, and general agency arrangements primarily operate to preserve systemic confidence rather than to implement classical jurisprudential doctrines in their original form. The research further demonstrates that the relationship between depositors and banks is increasingly characterized by institutional regulation instead of contractual autonomy. Financial risks are redistributed among banks, depositors, and the state through explicit and implicit regulatory mechanisms designed to maintain banking stability and public confidence.

Discussion

The findings suggest that the evolution of bank deposits reflects a broader transformation in the relationship between Islamic jurisprudence and modern financial governance. Rather than replacing classical jurisprudential principles, contemporary banking institutions reinterpret them within the framework of macroeconomic management and public interest. Political jurisprudence provides an analytical foundation for understanding governmental intervention in monetary affairs, particularly where preserving financial stability constitutes an overriding public objective. Nevertheless, this transformation generates important normative challenges regarding contractual transparency, risk allocation, institutional accountability, and the legitimacy of governmental intervention in financial markets. Recognizing bank deposits as a politico-jurisprudential institution enables a more comprehensive understanding of modern Islamic banking and highlights the necessity of reforming existing legal and jurisprudential frameworks to reconcile financial stability with the fundamental principles of justice, contractual integrity, and public trust.

مقدمه

سپرده‌گذاری بانکی در ادبیات حقوقی و فقهی غالباً به‌عنوان قراردادی خصوصی میان سپرده‌گذار و بانک تحلیل شده است؛ قراردادی که غایت آن حفظ وجوه، تسهیل مبادلات و در برخی موارد مشارکت در سود تلقی می‌شود. این تلقی، هرچند در تبیین ماهیت حقوقی سپرده‌ها و انطباق آنها با عقود فقهی کلاسیک کارآمد بوده، اما در توضیح کارکرد واقعی سپرده‌گذاری در نظام بانکی معاصر ایران با کاستی‌های جدی مواجه است. در عمل، سپرده‌ها نه صرفاً ابزارهای فردی پس‌انداز، بلکه شالوده تجهیز منابع، اعمال سیاست پولی و تنظیم مناسبات قدرت اقتصادی در سطح کلان به شمار می‌آیند. در نظام بانکداری ایران، سپرده‌گذاری بانکی در بستر بانکداری بدون ربا و با توجهات فقهی خاص صورت‌بندی شده است. با این حال، فشارهای ساختاری اقتصاد کلان، از جمله تورم مزمن، کسری منابع، نیاز به کنترل نقدینگی و الزام به حفظ ثبات نظام بانکی، موجب شده است که سپرده‌ها کارکردی فراتر از قالب‌های سنتی عقود فقهی پیدا کنند. در چنین شرایطی، بانک‌ها به‌عنوان نهادهای واسطه، نقشی دوگانه ایفا می‌کنند: از یک‌سو متعهد به رعایت چارچوب‌های فقهی و حقوقی اند و از سوی دیگر مجری سیاست‌های پولی و مالی دولت محسوب می‌شوند. نتیجه این وضعیت، بازتعریف تدریجی رابطه میان دولت، بانک و سپرده‌گذار است.

مقاله حاضر با اتخاذ رویکردی سیاسی-فقهی، سپرده‌گذاری بانکی را نه صرفاً یک قرارداد خصوصی، بلکه سازوکاری از حکمرانی مالی تحلیل می‌کند. پرسش اصلی آن است که سپرده‌های بانکی در ایران چگونه در تنظیم قدرت اقتصادی، توزیع ریسک و تحدید یا تقویت حقوق سپرده‌گذاران نقش‌آفرینی می‌کنند و این نقش چه پیامدهایی برای مشروعیت فقهی و اعتماد عمومی دارد. در این چارچوب، مفاهیمی مانند تملیکی یا عهدی بودن سپرده، سود علی‌الحساب، نظریه و کالت عام و سازوکارهای تضمین سپرده، نه به‌عنوان مسائل صرفاً فنی، بلکه به‌مثابه ابزارهای سیاست‌گذاری و تنظیم حکمرانی مورد بازخوانی قرار می‌گیرند.

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و با اتکا به مبانی فقه معاملات، حقوق بانکی و تحلیل سیاست عمومی، ساختار سپرده‌گذاری در نظام بانکداری بدون ربا در ایران بررسی می‌شود. هدف مقاله آن است که نشان دهد فهم سپرده‌گذاری بانکی بدون توجه به منطق حکمرانی مالی و ملاحظات فقه سیاسی، تصویری ناقص از کارکرد و پیامدهای آن ارائه می‌دهد.

۲- پیشینه تحقیق

شکلیابی بازاردهی (۱۳۹۶) در پایان‌نامه «بررسی سود ناشی از سپرده‌گذاری در مؤسسات مالی از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران» مشروعیت سود سپرده‌ها را در پرتو فقه و حقوق تحلیل می‌کند. تمرکز اصلی او بر سپرده‌های مدت‌دار و تضمین‌شده مؤسسات مالی است و نشان می‌دهد که این نوع سپرده‌ها، به‌ویژه هنگامی که با سود قطعی و بدون ریسک همراه‌اند، با اشکالات جدی فقهی مواجه می‌شوند. نویسنده با مقایسه عقود کلاسیک فقهی با رویه‌های بانکی رایج، استدلال می‌کند که بسیاری

از قالب‌هایی مانند وکالت یا مضاربه در عمل کارکرد قرض ربوی پیدا کرده‌اند. نوآوری اصلی تحقیق، برجسته‌سازی تعارض میان صورت شرعی قراردادها و واقعیت اجرایی بانکداری است؛ جایی که مفاهیمی مانند سود علی‌الحساب از مسیر فقهی خود خارج می‌شوند. وی نتیجه می‌گیرد که مشروعیت سود بانکی منوط به تحقق واقعی شرایط عقود شرعی است.

پورمقیم (۱۳۹۵) در مقاله «ماهیت حقوقی سپرده‌های سرمایه‌گذاری بانک‌ها» به تحلیل جایگاه حقوقی سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار در چارچوب حقوق مدنی ایران می‌پردازد و این پرسش را مطرح می‌کند که آیا این رابطه را می‌توان ذیل عقود معین تحلیل کرد یا باید آن را قراردادی مستقل دانست. وی با بررسی اوصاف تملیکی یا عهدی بودن، لزوم یا جواز و عینی یا رضایی بودن قرارداد، نشان می‌دهد که هیچ‌یک از عقود سنتی مانند قرض، ودیعه، وکالت یا مضاربه به‌تنهایی قادر به توصیف دقیق این رابطه نیستند. نویسنده با تکیه بر اصل آزادی قراردادها و ماده ۱۰ قانون مدنی، نتیجه می‌گیرد که سپرده‌گذاری بانکی باید به‌عنوان قراردادی غیرمعین و مستقل تحلیل شود. این دیدگاه بر ضرورت بازنگری در چارچوب‌های حقوقی موجود و اصلاح برداشت‌های رسمی قانون عملیات بانکی بدون ربا تأکید دارد.

کربلایی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله «ماهیت حقوقی سپرده‌گذاری نزد بانک‌ها» با رویکردی تحلیلی در حقوق مدنی، به بررسی رابطه قراردادی میان بانک و سپرده‌گذار در نظام بانکداری ایران می‌پردازند. نویسندگان با تمرکز بر اوصاف اساسی قراردادها، یعنی تملیکی یا عهدی بودن، لازم یا جایز بودن و عینی یا رضایی بودن، نشان می‌دهند که سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار ماهیتی تملیکی، لازم و رضایی دارند. بر این اساس، تطبیق این رابطه با عقود وکالت یا ودیعه که ذاتاً اذنی و جایز هستند، از منظر حقوقی نادرست است. آنها استدلال می‌کنند که در عرف و عملکرد واقعی بانک‌ها، بانک مالک وجوه سپرده‌شده تلقی می‌شود و نه صرفاً امین یا وکیل. مقاله با نقد ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا، بر ضرورت بازتعریف شفاف و منطبق با واقعیت اجرایی، رابطه بانک و سپرده‌گذار تأکید می‌کند.

عبدالرضایی (۱۳۹۳) در پایان‌نامه «ماهیت و احکام سپرده‌های بانکی از منظر فقهی» با رویکردی تحلیلی-تطبیقی، به بررسی ماهیت شرعی سپرده‌ها و مشروعیت سود پرداختی به آنها می‌پردازد. وی با تبیین مفاهیم بنیادین فقهی همچون ودیعه، قرض، وکالت و مضاربه نشان می‌دهد که اطلاق عنوان ودیعه بر سپرده‌های بانکی از نظر فقهی نادرست است، زیرا ودیعه مبتنی بر امانت‌داری و منع تصرف مالکانه است، در حالی که بانک‌ها وجوه سپرده‌شده را به‌صورت مالکانه اداره می‌کنند. به باور او، سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری و پس‌انداز ماهیت قرض دارند و هرگونه سود شرط‌شده در آنها مصداق ریاست. سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیز تنها در صورت تحقق واقعی مشارکت در سود و زیان مشروع‌اند.

وی نتیجه می‌گیرد که رویه فعلی بانکداری بدون ربا در ایران با مبانی فقه امامیه فاصله گرفته و نیازمند بازنگری جدی است.

کاتوزیان (۱۳۹۱) در ارائه خود در شانزدهمین همایش بانکداری اسلامی، سپرده‌گذاری بانکی را پدیده‌ای فراتر از یک قرارداد خصوصی کلاسیک تحلیل می‌کند و آن را در زمره «قراردادهای الحاقی جمعی» قرار می‌دهد. از نظر وی، سپرده‌گذار با افتتاح حساب بانکی، نه وارد یک مذاکره قراردادی برابر، بلکه به نظامی حقوقی از پیش ساخته می‌پیوندد که توسط بانک و در نهایت دولت طراحی شده است. بانک در این چارچوب، نهادی با نظم حقوقی خاص و اختیارات گسترده تلقی می‌شود که در مقام مدیر و امین منابع عمل می‌کند و سپرده‌گذار صرفاً با رضایت ابتدایی خود تابع این قواعد می‌گردد. کاتوزیان با تمایزگذاری میان سپرده‌گذاری و عقود معینی مانند مضاربه، وکالت یا ودیعه، نشان می‌دهد که رابطه بانک و سپرده‌گذار واجد ساختاری اقتدارمحور است و نمی‌توان آن را بر مبنای اراده آزاد و تساوی طرفین توضیح داد. در نهایت، وی سپرده‌گذاری بانکی را نهادی با ماهیت حقوق عمومی می‌داند که بازتابی از اقتدار حاکمیتی دولت در عرصه مالی است.

احمدوند (۱۳۸۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «احکام سود سپرده‌های بانکی در فقه امامیه» با رویکردی تحلیلی و استنباطی، به بررسی مشروعیت سود سپرده‌های بانکی در پرتو مبانی فقه امامیه می‌پردازد. وی با واکاوی مفاهیم بنیادینی چون قرض، ربا، سود و بهره و تمایزگذاری میان آنها در منابع فقهی، نشان می‌دهد که سپرده‌های جاری و پس‌انداز به دلیل ماهیت قرضی، ذاتاً نباید مشمول سود باشند و هرگونه سود شرط شده در آنها با حکم حرمت ربا تعارض دارد. در خصوص سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار نیز تأکید می‌کند که پرداخت سود تضمینی و از پیش تعیین شده، بدون ارتباط واقعی با نتیجه فعالیت اقتصادی، از منظر فقهی نامشروع است، مگر آنکه سپرده‌گذاری در قالب واقعی عقود مشارکتی مانند مضاربه و با رعایت کامل شرایط شرعی انجام شود. وی با نقد عملکرد نظام بانکی ایران و تحلیل قانون عملیات بانکی بدون ربا، نتیجه می‌گیرد که مشروعیت سود تنها در صورت تحقق منفعت واقعی و مشارکت واقعی در فعالیت اقتصادی قابل پذیرش است.

نوآوری تحقیق

با توجه به پیشینه پژوهش، نوآوری این تحقیق در سطح «زاویه تحلیل» و «چارچوب نظری» قابل صورت‌بندی است، نه صرفاً در افزودن داده یا تکرار نقدهای فقهی و حقوقی موجود. بخش عمده‌ای از مطالعات پیشین، چه در حوزه فقه امامیه و چه در حقوق مدنی ایران، سپرده‌گذاری بانکی را یا از منظر تطبیق با عقود معین بررسی کرده‌اند و یا مشروعیت سود آن را ذیل مفاهیمی چون قرض، ربا، مضاربه و وکالت سنجیده‌اند. این پژوهش‌ها، هرچند در تبیین اشکالات فقهی و حقوقی رویه‌های بانکی موفق بوده‌اند، اما عمدتاً سپرده‌گذاری را همچنان در چارچوب یک رابطه قراردادی خصوصی تحلیل کرده‌اند. نوآوری اصلی این تحقیق در آن است که سپرده‌گذاری بانکی را از سطح «عقد» به سطح «نهاد» ارتقا می‌دهد و آن را به‌مثابه سازوکاری از حکمرانی مالی تحلیل می‌کند. در این چارچوب،

مفاهیمی مانند سود علی‌الحساب، تضمین سپرده و نظریه وکالت عام، نه صرفاً انحرافات اجرایی یا توجیهات فقهی، بلکه ابزارهای سیاست‌گذاری پولی و تنظیم قدرت اقتصادی تلقی می‌شوند. تحقیق نشان می‌دهد که ناکارآمدی تطبیق سپرده‌ها با عقود کلاسیک، ناشی از ضعف فقه یا حقوق نیست، بلکه محصول ورود منطق حکمرانی و مصلحت عمومی به عرصه معاملات مالی است. بدین ترتیب، این پژوهش با پیوند دادن فقه معاملات، فقه سیاسی و حقوق بانکی، چارچوبی تحلیلی ارائه می‌دهد که می‌تواند مبنایی برای بازاندیشی نظری و اصلاح سیاستی در نظام بانکداری بدون ربا قرار گیرد و خلأ موجود میان تحلیل‌های فقهی سنتی و واقعیت‌های نهادی نظام بانکی را پر کند.

۳. چارچوب نظری فقهی سپرده‌گذاری بانکی به‌مثابه نهاد حکمرانی مالی

تحلیل سپرده‌گذاری بانکی در نظام‌های مالی معاصر، به‌ویژه در نظام بانکداری بدون ربا، ایران، مستلزم عبور از فهم تقلیل‌گرایانه‌ای است که آن را صرفاً در قالب یک عقد خصوصی میان سپرده‌گذار و بانک صورت‌بندی می‌کند. چارچوب نظری این پژوهش بر این پیش‌فرض استوار است که سپرده‌گذاری بانکی واجد ماهیتی نهادی است و فهم آن تنها در پرتو ترکیب فقه معاملات با فقه سیاسی و فقه حکمرانی اقتصادی امکان‌پذیر است. از این منظر، سپرده نه فقط مال موضوع عقد، بلکه ابزار تنظیم قدرت اقتصادی و مدیریت نظم پولی است. در لایه نخست، فقه معاملات چارچوب اولیه تحلیل را فراهم می‌کند. قواعدی همچون اصل صحت، لزوم وفای به عقد و قاعده تسلیط، مبنای مشروعیت صوری سپرده‌گذاری بانکی به شمار می‌آیند (انصاری، ۱۴۱۵ق؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳ق). با این حال، این قواعد ناظر به روابط معاملاتی ساده و دوطرفه‌اند و ظرفیت محدودی برای توضیح روابط پیچیده‌ای دارند که در آن، یک نهاد واسطه مالی با پشتوانه تنظیم‌گری دولتی درگیر است. همان‌گونه که در ادبیات اصول فقه نیز مورد تأکید قرار گرفته، جریان قواعد معاملات در جایی که آثار نوعیه و عمومی پدید می‌آید، نیازمند ملاحظات تکمیلی است (صدر، ۱۹۸۱). از این رو، فقه معاملات در تحلیل سپرده‌گذاری بانکی شرط لازم است، اما شرط کافی نیست.

در لایه دوم، فقه سیاسی و فقه‌الحکومه وارد تحلیل می‌شود. در این سطح، سپرده‌گذاری بانکی به‌عنوان یکی از ابزارهای اعمال ولایت اقتصادی دولت تحلیل می‌گردد. بر اساس مبانی فقه سیاسی شیعه، دولت اسلامی نه تنها مجاز، بلکه مکلف به تنظیم نظم اقتصادی و جلوگیری از اختلال در معیشت عمومی است (خمینی، ۱۳۷۹؛ منتظری، ۱۴۰۹ق). بانک‌ها در این چارچوب، صرفاً بنگاه‌های خصوصی نیستند، بلکه بازوان اجرایی سیاست‌های پولی و مالی دولت محسوب می‌شوند. سپرده‌ها نیز به‌عنوان مهم‌ترین منبع تجهیز منابع، در خدمت این وظیفه حاکمیتی قرار می‌گیرند. بنابراین، محدود شدن اختیار سپرده‌گذار یا تغییر کارکرد عقود کلاسیک، نه یک انحراف حقوقی، بلکه پیامد منطقی ورود منطق حکمرانی به عرصه معاملات است. در این چارچوب، مفاهیمی مانند سود علی‌الحساب، تثبیت بازده سپرده‌ها و تضمین اصل سرمایه، نه صرفاً به‌عنوان راه‌حل‌های فقهی، بلکه به‌مثابه ابزارهای سیاست‌گذاری

عمومی قابل فهم‌اند. فقه سیاسی این امکان را فراهم می‌کند که مشروعیت این ابزارها، نه صرفاً از رضایت طرفین قرارداد، بلکه از پیوند آنها با مصلحت عمومی و حفظ نظم اقتصادی استنتاج شود. با این حال، همان‌گونه که در فقه‌الحکومه نیز تصریح شده است، اعمال ولایت اقتصادی مقید به حدود و شرایط است و نمی‌تواند به‌طور نامحدود قواعد اولیه را معلق سازد (سبحانی، ۱۳۸۶).

لایه سوم چارچوب نظری، فقه مصلحت و حفظ نظام اقتصادی است. در این سطح، سپرده‌گذاری بانکی در پیوند با ضرورت‌های ثبات مالی تحلیل می‌شود. مفهوم حفظ نظام، که در فقه شیعه جایگاهی بنیادین دارد، امکان توجیه برخی استثناها بر قواعد اولیه را فراهم می‌کند، به‌ویژه در شرایطی که اختلال در نظام بانکی می‌تواند به بحران اجتماعی و اقتصادی بینجامد. اما مسئله اساسی آن است که این استثناها در نظام بانکی معاصر، از وضعیت اضطراری به وضعیت عادی منتقل شده‌اند. استمرار پرداخت سود تضمین‌شده و اتکای دائمی به تضمین‌های نهادی، خطر تبدیل فقه مصلحت به ابزار مشروعیت‌بخشی پسینی را به همراه دارد.

ادبیات معاصر حکمرانی اقتصادی نیز بر همین نکته تأکید می‌کند که نهادهای مالی زمانی مشروعیت پایدار می‌یابند که میان ثبات، عدالت و پاسخ‌گویی توازن برقرار شود (Rodrik, 2011). در غیاب چنین توازنی، تضمین‌ها می‌توانند به تضعیف انضباط نهادی و افزایش ریسک‌های سیستماتیک بینجامند. این تحلیل، با مبانی فقهی عدالت و منع اکل مال به باطل نیز هم‌خوان است و نشان می‌دهد که مشروعیت سپرده‌گذاری بانکی، امری ایستا و صرفاً قراردادی نیست، بلکه تابع کارکردهای نهادی آن در نظم اقتصادی است.

برآیند این چارچوب نظری آن است که سپرده‌گذاری بانکی در ایران را باید نهادی فقهی-سیاسی دانست که در آن، قواعد فقه معاملات تحت تأثیر منطق حکمرانی مالی و مصلحت حفظ نظام اقتصادی بازتفسیر می‌شوند. این چارچوب امکان می‌دهد تا به‌جای تطبیق صوری سپرده‌ها با عقود کلاسیک، ماهیت نهادی آنها به‌صراحت شناسایی شود و مرزهای مشروع مداخله دولت، توزیع ریسک و حقوق سپرده‌گذار به‌طور انتقادی مورد بازاندیشی قرار گیرد.

۴. سپرده‌گذاری بانکی و بازتعریف رابطه دولت، بانک و شهروند

تحلیل سپرده‌گذاری بانکی زمانی معنا پیدا می‌کند که از سطح توصیف قراردادی فراتر رفته و در بستر مناسبات نهادی و قدرت اقتصادی بررسی شود. سپرده‌ها در نظام بانکی ایران نه تنها ابزار پس‌انداز یا سرمایه‌گذاری فردی، بلکه مهم‌ترین منبع تجهیز منابع بانک‌ها و یکی از مجاری اصلی اعمال سیاست پولی دولت به‌شمار می‌آیند. همین جایگاه دوگانه سبب شده است که رابطه میان بانک و سپرده‌گذار، در خلأ حقوق خصوصی شکل نگیرد، بلکه در چارچوبی نهادی و تحت تأثیر ملاحظات حکمرانی مالی صورت‌بندی شود. در این بخش، ابتدا جایگاه اقتصادی و حقوقی سپرده‌ها در نظام بانکی ایران بررسی می‌شود تا روشن گردد چگونه سپرده‌ها به بنیان ثبات مالی و سیاست‌گذاری پولی بدل شده‌اند. سپس نقش بانک به‌عنوان واسطه اعمال سیاست‌های پولی و تنظیم رفتار سپرده‌گذاران تحلیل می‌گردد.

در ادامه، پیامدهای این وضعیت برای موقعیت حقوقی سپرده‌گذار و محدود شدن اراده قراردادی او مورد توجه قرار می‌گیرد و نهایتاً نسبت اصل صحت و مشروعیت فقهی سپرده‌ها با سیاست‌های دستوری و مصلحت‌محور بررسی می‌شود. این ساختار تحلیلی امکان می‌دهد سپرده‌گذاری بانکی به‌مثابه سازوکاری از بازتعریف رابطه دولت، بانک و شهروند فهم شود.

۴-۱. جایگاه اقتصادی و حقوقی سپرده‌ها در نظام بانکی ایران

در نظام بانکی ایران، سپرده‌ها اصلی‌ترین منبع تجهیز منابع محسوب می‌شوند و نقش آنها به‌مراتب فراتر از سرمایه اختصاصی بانک‌هاست. بانک‌ها برای ایفای نقش واسطه‌گری مالی، اعطای تسهیلات و حتی حفظ ترازنامه خود، به جریان پایدار سپرده‌ها وابسته‌اند. این وابستگی ساختاری سبب شده است که سپرده‌گذاری، نه یک رابطه حاشیه‌ای، بلکه بنیان عملکرد بانک‌ها و پیش‌شرط ثبات نظام پولی تلقی شود (شاهرودی، ۱۳۸۵؛ جمشیدی، ۱۳۸۰). در چنین بستری، سپرده‌گذار عملاً در فرآیندی مشارکت می‌کند که آثار آن از سطح رابطه خصوصی فراتر رفته و به اقتصاد کلان تسری می‌یابد. از منظر حقوقی، قانون عملیات بانکی بدون ربا سپرده‌ها را به سه دسته اصلی قرض‌الحسنه جاری، قرض‌الحسنه پس‌انداز و سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار تقسیم کرده است (قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲). این تفکیک، هرچند در ظاهر ناظر به ماهیت‌های متفاوت فقهی است، اما در عمل به ابهام‌هایی بنیادین در جایگاه حقوقی سپرده‌گذار انجامیده است. در سپرده‌های قرض‌الحسنه، انتقال مالکیت وجه به بانک و تعهد بانک به رد مثل، رابطه‌ای نزدیک به عقد قرض ایجاد می‌کند (امامی، ۱۳۸۶). با این حال، بانک در مقام یک نهاد مالی، وجوه قرضی را در فعالیت‌های انتفاعی به کار می‌گیرد و از منافع آن بهره‌مند می‌شود؛ وضعیتی که سپرده‌گذار در آن، نقشی منفعل و فاقد اختیار مؤثر دارد.

در سپرده‌های سرمایه‌گذاری، قانون‌گذار از مفاهیمی مانند وکالت یا مضاربه استفاده کرده، اما رویه بانکی با پرداخت سود علی‌الحساب و تضمین عملی اصل سرمایه، این رابطه را از منطبق عقود مشارکتی فاصله داده است (پورمقیم، ۱۳۹۵؛ کربلایی آقازاده و دریائی، ۱۳۹۳). همین ناهمخوانی میان قالب حقوقی و واقعیت اجرایی نشان می‌دهد که سپرده‌گذاری بانکی را نمی‌توان صرفاً ذیل عقود سنتی تحلیل کرد، بلکه باید آن را نهادی مستقل دانست که جایگاه حقوقی آن تحت تأثیر ملاحظات حکمرانی مالی شکل گرفته است. این برداشت با تحلیل‌هایی هم‌خوان است که سپرده‌گذاری را نوعی قرارداد الحاقی و تابع نظم حقوقی خاص بانک‌ها می‌دانند، نظمی که اراده فردی سپرده‌گذار در آن نقش تعیین‌کننده ندارد (کاتوزیان، ۱۳۹۱).

۴-۲. بانک به‌عنوان واسطه اعمال سیاست پولی و تنظیم‌گر عملی سپرده‌ها

نقش بانک‌ها در ایران صرفاً به جذب سپرده و اعطای تسهیلات محدود نمی‌شود، بلکه آنها مجرای اصلی انتقال و اجرای سیاست‌های پولی دولت و بانک مرکزی هستند. تعیین نرخ‌های سود

علی‌الحساب، کنترل حجم نقدینگی، هدایت اعتبارات و حتی مدیریت انتظارات تورمی، همگی از مسیر شبکه بانکی و با اتکا به سپرده‌ها انجام می‌گیرد. از این منظر، بانک‌ها واسطه‌ای میان دولت و شهروندانند که از طریق آن، تصمیمات کلان پولی بر دارایی‌های خرد اعمال می‌شود (Mishkin, 2022).

این نقش واسطه‌گرانه، جایگاه سپرده‌ها را از یک مال خصوصی به ابزاری در خدمت ثبات مالی و سیاست‌گذاری کلان ارتقا داده است. ادبیات اقتصاد پولی نیز نشان می‌دهد که سپرده‌ها در قلب مسئله ثبات بانکی قرار دارند و رفتار سپرده‌گذاران می‌تواند به بحران یا ثبات سیستم منجر شود (Diamond & Dybvig, 1983) به همین دلیل، مقررات احتیاطی مانند الزامات کفایت سرمایه و نقدینگی، مستقیماً بر نحوه جذب و مدیریت سپرده‌ها اثر می‌گذارند (BCBS, 2013) در ایران نیز هرچند این مقررات در قالب‌های بومی اجرا می‌شوند، اما منطق حاکم بر آنها، سپرده‌گذاری را به موضوعی عمومی و حاکمیتی تبدیل کرده است.

در چنین شرایطی، بانک‌ها ناگزیر میان دو منطق متفاوت حرکت می‌کنند: از یک سو تعهد به رعایت موازین فقهی و حقوقی و از سوی دیگر الزام به اجرای سیاست‌های دستوری پولی. نتیجه این دوگانگی، تقویت نقش اقتدارآمیز بانک در برابر سپرده‌گذار است؛ نقشی که در آن، تصمیمات کلان بر قراردادهای فردی سایه می‌افکند و آزادی قراردادی به‌طور عملی محدود می‌شود. این وضعیت نشان می‌دهد که رابطه بانک و سپرده‌گذار را باید در بستر حکمرانی پولی تحلیل کرد، نه صرفاً در چارچوب حقوق خصوصی.

۴-۳. تضعیف موقعیت سپرده‌گذار و چالش مشروعیت فقهی در برابر سیاست‌های

دستوری

پيامد طبیعی تبدیل سپرده‌گذاری به ابزار حکمرانی مالی، تضعیف موقعیت سپرده‌گذار در برابر بانک و دولت است. سپرده‌گذار، اگرچه از نظر حقوقی مالک وجه یا ذی‌نفع قرارداد تلقی می‌شود، اما در عمل نقشی در تعیین نحوه به‌کارگیری منابع، نرخ سود واقعی یا تحمل ریسک ندارد. تضمین عملی اصل سرمایه، پرداخت سود علی‌الحساب و مداخلات دستوری، سپرده‌گذار را از شریک اقتصادی به دارنده یک مطالبه شبه‌عمومی تقلیل داده است (عبدالرضایی، ۱۳۹۳).

در این بستر، اصل صحت قراردادها که یکی از مبانی مهم فقه معاملات است، به‌عنوان ابزار مشروعیت‌بخشی به سپرده‌ها مورد استناد قرار می‌گیرد. بر اساس این اصل، قراردادهای منعقدشده میان بانک و سپرده‌گذار، مادام که مخالفت صریح با شرع نداشته باشند، صحیح و نافذ تلقی می‌شوند (موسویان، ۱۴۰۰). اما پرسش اساسی آن است که آیا اصل صحت می‌تواند توجیه‌گر رویه‌هایی باشد که عملاً ماهیت عقود را دگرگون کرده‌اند؟ هنگامی که سود انتظاری به‌صورت ثابت یا نزدیک به ثابت پرداخت می‌شود و ریسک به‌طور ساختاری از سپرده‌گذار سلب می‌گردد، استناد صرف به صحت صوری قرارداد، با چالش فقهی جدی مواجه می‌شود (شکیبایی بازاردهی، ۱۳۹۶).

از منظر فقه سیاسی، این وضعیت را می‌توان نوعی تقدم مصلحت نظام پولی بر ملاحظات فردی و حتی برخی قیود فقهی دانست. توجیهاتی مانند حفظ ثبات نظام بانکی و جلوگیری از اخلال در اقتصاد، به تدریج به مبنای عادی‌سازی استثنای تبدیل شده‌اند. این امر خطر آن را دارد که سپرده‌گذاری بانکی از یک رابطه مشروع مبتنی بر رضایت و آگاهی، به سازوکاری اقتدارمحور بدل شود که مشروعیت آن بیش از آنکه از فقه معاملات ناشی شود، بر ضرورت‌های حکمرانی مالی استوار است. در نتیجه، بازتعریف سپرده‌گذاری بانکی مستلزم آن است که نسبت میان اصل صحت، آزادی اراده و سیاست‌های دستوری پولی، به صورت انتقادی و صریح مورد بازاندیشی قرار گیرد.

۵. ماهیت فقهی سپرده‌ها و پیامدهای حکمرانی آن

بررسی ماهیت فقهی سپرده‌های بانکی مستلزم تعیین این پرسش بنیادین است که آیا رابطه میان سپرده‌گذار و بانک ماهیتی تملیکی دارد یا عهده‌ی و اذنی است. این تمایز، صرفاً نظری نیست، بلکه آثار مستقیمی بر حدود اختیارات بانک، جایگاه سپرده‌گذار و مشروعیت سود پرداختی دارد. در سپرده‌های بانکی، به‌ویژه سپرده‌های سرمایه‌گذاری، وجوه سپرده‌شده عملاً در اختیار کامل بانک قرار می‌گیرد و در فعالیت‌های انتفاعی به کار می‌رود، امری که از انتقال مالکیت حکایت دارد. این وضعیت، تحلیل‌های مبتنی بر ودیعه یا وکالت را با چالش مواجه می‌سازد و نشان می‌دهد که سپرده‌گذاری بانکی به لحاظ فقهی به روابط تملیکی نزدیک‌تر است؛ تحلیلی که پیامدهای مهمی برای فهم نقش سپرده‌ها در حکمرانی مالی دارد.

۵-۱. تملیکی یا عهده‌ی بودن سپرده‌ها و مسئله انتقال مالکیت

یکی از بنیادی‌ترین مباحث در تبیین ماهیت فقهی سپرده‌های بانکی، تعیین تملیکی یا عهده‌ی بودن رابطه میان سپرده‌گذار و بانک است. این تمایز، صرفاً یک اختلاف اصطلاحی در فقه معاملات نیست، بلکه آثار گسترده‌ای بر میزان اختیار بانک، جایگاه سپرده‌گذار و مشروعیت سود پرداختی دارد. در تحلیل‌های فقهی و حقوقی، تملیکی بودن به معنای انتقال مالکیت مال به طرف مقابل و عهده‌ی بودن ناظر به تعهد به نگهداری یا انجام عمل معین بدون انتقال مالکیت است.

در سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری و پس‌انداز، غالب نویسندگان بر این باورند که با تحویل وجه به بانک، مالکیت آن به بانک منتقل می‌شود و بانک متعهد به رد مثل است؛ وضعیتی که با ساختار عقد قرض انطباق دارد (امامی، ۱۳۸۶؛ احمدوند، ۱۳۸۹). بانک در این حالت، حق هرگونه تصرف مالکانه در وجه را دارد و سپرده‌گذار صرفاً طلبکار بانک محسوب می‌شود. این تملیکی بودن، هرچند از حیث فقهی قابل دفاع است، اما در سطح حکمرانی مالی پیامدی مهم دارد: سپرده‌گذار به‌طور کامل از فرایند تصمیم‌گیری درباره نحوه استفاده از مال خود کنار گذاشته می‌شود.

در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، وضعیت پیچیده‌تر است. قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانک را در به‌کارگیری سپرده‌ها «وکیل» صاحبان سرمایه معرفی می‌کند (قانون عملیات بانکی بدون

ربا، (۱۳۶۲). این تعبیر، ظاهراً رابطه‌ای عهدی و اذنی را القا می‌کند، اما واقعیت اجرایی بانک‌ها با این قالب سازگار نیست. بانک‌ها نه تنها در مقام وکیل، بلکه عملاً به‌عنوان مالک وجوه عمل می‌کنند: وجوه در ترازنامه بانک ثبت می‌شود، با سایر منابع تجمیع می‌گردد و سپرده‌گذار هیچ‌گونه حق نظارت یا مداخله‌ای در مصادیق سرمایه‌گذاری ندارد (پورمقیم، ۱۳۹۵). این وضعیت، بسیاری از حقوقدانان را به این نتیجه رسانده است که سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیز ماهیتی تملیکی دارند، هرچند در پوشش مفاهیم مشارکتی عرضه می‌شوند (کربلایو همکاران، ۱۳۹۳).

از منظر فقه سیاسی، تملیکی شدن سپرده‌ها به نفع بانک، بیانگر انتقال قدرت اقتصادی از سپرده‌گذار به نهاد بانکی است؛ نهادی که خود در چارچوب سیاست‌های پولی و نظارتی دولت عمل می‌کند. در نتیجه، سپرده‌گذاری به ابزاری برای تمرکز منابع و اعمال حاکمیت اقتصادی بدل می‌شود، نه صرفاً یک رابطه معاملاتی میان افراد.

۲-۵. لزوم یا جواز قرارداد سپرده‌گذاری و محدود شدن اراده سپرده‌گذار

وصف لزوم یا جواز قرارداد، یکی دیگر از محورهای کلیدی در تحلیل فقهی سپرده‌گذاری است. در عقود جایز، هر یک از طرفین می‌تواند عقد را فسخ کند، در حالی که در عقود لازم، خروج از قرارداد تابع شرایط محدود و از پیش تعیین‌شده است. در ظاهر، سپرده‌گذاری بانکی، به‌ویژه در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، دارای عنصر لزوم است؛ زیرا سپرده‌گذار با پذیرش مدت، خود را به عدم برداشت زود هنگام متعهد می‌کند.

برخی تحلیل‌های فقهی، با توجه به اراده اولیه سپرده‌گذار و امکان برداشت در موارد خاص، تلاش کرده‌اند سپرده‌های بانکی را به عقود جایز نزدیک کنند. با این حال، رویه عملی بانک‌ها و ساختار مقرراتی حاکم، سپرده‌گذاری را به قراردادی لازم و الزام‌آور تبدیل کرده است (پورمقیم، ۱۳۹۵). این لزوم، نه تنها ناشی از توافق طرفین، بلکه نتیجه ملاحظات ثبات مالی و سیاست‌های کلان پولی است. محدودیت در برداشت، جریمه‌های فسخ و قواعد یکسان بانکی، همگی نشان می‌دهند که اراده فردی سپرده‌گذار در برابر منطق نهادی بانک نقش ثانویه دارد.

این وضعیت، از منظر حکمرانی مالی قابل فهم است: ثبات نظام بانکی مستلزم پیش‌بینی‌پذیری منابع است. اما از منظر فقه معاملات، پرسش اساسی آن است که آیا می‌توان لزوم را نه بر مبنای قصد طرفین، بلکه به استناد ضرورت‌های کلان اقتصادی تحمیل کرد؟ پاسخ ضمنی نظام بانکی ایران مثبت است، اما این پاسخ، ماهیت فقهی قرارداد را به سوی نوعی «لزوم حکمرانی‌شده» سوق می‌دهد؛ لزومی که بیش از آنکه ریشه در قواعد فقهی داشته باشد، محصول سیاست‌گذاری عمومی است (Mishkin, 2022).

۳-۵. نقد تطبیق سپرده با عقود سنتی و ناکارآمدی چارچوب‌های کلاسیک

تلاش برای تطبیق سپرده‌گذاری بانکی با عقود سنتی فقهی و حقوق مدنی، سابقه‌ای طولانی در ادبیات ایران دارد. ودیعه، قرض، مضاربه و وکالت، مهم‌ترین قالب‌هایی هستند که برای تبیین این رابطه

پیشنهاد شده‌اند. با این حال، هیچ‌یک از این عقود به‌تنهایی قادر به توضیح جامع و منسجم سپرده‌گذاری بانکی نیستند.

تطبیق سپرده با ودیعه، به دلیل اذن در تصرف و استفاده مالکانه بانک از وجوه، از اساس با ماهیت ودیعه که مبتنی بر امانت‌داری است، ناسازگار دانسته شده است (عبدالرضایی، ۱۳۹۳). عقد قرض، هرچند در سپرده‌های قرض‌الحسنه قابل دفاع است، اما در سپرده‌های سرمایه‌گذاری با مشکل مشروعیت سود و مشارکت مواجه می‌شود (احمدوند، ۱۳۸۹). مضاربه نیز مستلزم مشارکت واقعی در سود و زیان است، در حالی که تضمین عملی اصل سرمایه و پرداخت سود علی‌الحساب، این شرط بنیادین را نقض می‌کند (شکیبایی بازاری، ۱۳۹۶). وکالت نیز به دلیل اذنی و جایز بودن و عدم تملیک، با واقعیت اجرایی بانک‌ها همخوانی ندارد (کربلایی و همکاران، ۱۳۹۳). این ناکارآمدی‌ها نشان می‌دهد که اصرار بر تطبیق سپرده با عقود کلاسیک، بیش از آنکه راه‌حل فقهی ارائه دهد، به پیچیده‌تر شدن توجیحات منجر شده است. از منظر فقه سیاسی، این وضعیت را می‌توان تلاشی برای حفظ ظاهر فقهی در برابر واقعیت‌های حکمرانی مالی دانست؛ تلاشی که شکاف میان صورت و محتوا را تعمیق می‌کند.

۴-۵. سپرده به‌مثابه نهادی مستقل در فقه سیاسی معاصر

برآیند تحلیل‌های فوق آن است که سپرده‌گذاری بانکی را نمی‌توان به‌طور کامل در قالب هیچ‌یک از عقود سنتی فقهی یا حقوق مدنی جای داد. این نهاد، در عمل، ویژگی‌های تملیکی، لازم و نهادی دارد که آن را از روابط معاملاتی کلاسیک متمایز می‌سازد. سپرده‌گذاری بانکی، نه صرفاً عقدی خصوصی، بلکه سازوکاری نهادی است که در آن، فقه معاملات با منطق حکمرانی مالی درهم تنیده می‌شود.

از منظر فقه سیاسی معاصر، سپرده‌گذاری را می‌توان یکی از مصادیق اعمال ولایت اقتصادی دانست؛ جایی که دولت، از طریق شبکه بانکی، در گردش و تخصیص منابع جامعه مداخله می‌کند. در این چارچوب، مشروعیت سپرده‌گذاری نه تنها به صحت صوری قرارداد، بلکه به نسبت آن با عدالت، شفافیت و توزیع منصفانه ریسک وابسته است. پذیرش استقلال نهادی سپرده‌گذاری، گامی ضروری برای بازاندیشی فقهی در باب بانکداری معاصر است؛ بازاندیشی‌ای که به‌جای تطبیق صوری با عقود گذشته، به صراحت و شفافیت در تعریف این نهاد و حدود آن در نظام حکمرانی مالی می‌انجامد.

۶. سپرده‌های سرمایه‌گذاری، سود تضمین‌شده و سیاست پولی

تحلیل سپرده‌های سرمایه‌گذاری بدون توجه به الزامات ساختاری نظام بانکی و منطق ثبات مالی ناقص خواهد بود. بانک‌ها به‌عنوان نهاد‌های واسطه مالی، برای ایفای تعهدات خود و حفظ تعادل ترازنامه، به جریان باثبات منابع نیازمندند و این نیاز، در عمل آنها را به سمت ارائه بازدهی قابل پیش‌بینی سوق می‌دهد. در شرایطی مانند تورم مزمن، نااطمینانی اقتصادی و ضعف بازارهای جایگزین،

سود ثابت یا شبه ثابت به ابزاری برای حفظ اعتماد سپرده گذاران و جلوگیری از خروج منابع تبدیل می شود. از این منظر، گرایش بانک ها به تثبیت بازده سپرده ها نه صرفاً انتخابی قراردادی، بلکه محصول منطق ثبات مالی و سیاستگذاری پولی است که پیامدهای فقهی و حقوقی مهمی به همراه دارد.

۶-۱. نیاز ساختاری بانک ها به سود ثابت و منطق ثبات مالی

سپرده های سرمایه گذاری مدت دار در نظام بانکی ایران، در ظاهر با هدف مشارکت سپرده گذاران در فعالیت های اقتصادی و تقسیم سود طراحی شده اند، اما در عمل به یکی از اصلی ترین ابزارهای تأمین منابع پایدار برای بانک ها تبدیل شده اند. بانک ها برای حفظ تعادل ترازنامه، مدیریت نقدینگی و پاسخ به تعهدات کوتاه مدت و بلندمدت خود، به جریان باثبات سپرده ها نیازمندند. این نیاز ساختاری، به ویژه در شرایط تورم مزمن و نااطمینانی اقتصادی، فشار مضاعفی بر بانک ها وارد می کند تا بازدهی قابل پیش بینی و نسبتاً ثابت به سپرده گذاران ارائه دهند (جمشیدی، ۱۳۸۰؛ Mishkin, 2022).

در چنین بستری، سود ثابت یا شبه ثابت نه صرفاً یک ترجیح بازاری، بلکه شرط بقای نظام بانکی تلقی می شود. از منظر اقتصاد پولی، بانک ها نهادهایی هستند که بدهی های کوتاه مدت (سپرده ها) را به دارایی های بلندمدت (تسهیلات) تبدیل می کنند و این تبدیل ذاتاً با ریسک همراه است (Gorton & Metrick, 2012). در ایران، به دلیل محدودیت های بازار سرمایه و نقش پررنگ بانک ها در تأمین مالی، این عدم تطابق سررسیدها تشدید می شود. بنابراین، تضمین نسبی بازده سپرده ها به ابزاری برای جلوگیری از هجوم بانکی و حفظ ثبات مالی بدل می گردد.

این منطق ثبات محور، اگرچه از منظر حکمرانی اقتصادی قابل دفاع است، اما پیامدهای مهمی برای ماهیت فقهی سپرده های سرمایه گذاری دارد. هنگامی که بازدهی از پیش انتظار می رود و ریسک به طور ساختاری مهار می شود، سپرده گذاری از منطق مشارکت واقعی فاصله گرفته و به الگوی بدهی با بازده معین نزدیک می شود؛ وضعیتی که در فقه معاملات محل مناقشه جدی است (عبدالرضایی، ۱۳۹۳).

۶-۲. سود علی الحساب به مثابه ابزار سیاستگذاری پولی

سود علی الحساب، یکی از مفاهیم کلیدی در بانکداری بدون ربا در ایران است که نقش دوگانه ای ایفا می کند. در سطح نظری، سود علی الحساب پرداختی موقتی و قابل تعدیل تلقی می شود که پس از تحقق نتایج واقعی فعالیت های اقتصادی، با سود قطعی تسویه می گردد. اما در عمل، این سود به شاخص اصلی تصمیم گیری سپرده گذاران تبدیل شده و کارکردی مشابه نرخ بهره اسمی یافته است (کربلایی و همکاران، ۱۳۹۳).

از منظر سیاست پولی، سود علی الحساب ابزاری برای هدایت رفتار سپرده گذاران و کنترل حجم نقدینگی است. افزایش یا کاهش این نرخ، مستقیماً بر ترجیحات پس انداز، جریان وجوه و حتی بازارهای موازی اثر می گذارد. به همین دلیل، تعیین سود علی الحساب در ایران کمتر تابع نتایج واقعی سرمایه گذاری و بیشتر تابع ملاحظات کلان اقتصادی و دستورات تنظیم گر پولی است (موسویان، ۱۴۰۰). این وضعیت، سود علی الحساب را از یک مفهوم فقهی-حسابداری به ابزاری سیاست گذارانه

ارتقا داده است. در ادبیات بین‌المللی نیز نرخ‌های بازده سپرده به‌عنوان یکی از کانال‌های انتقال سیاست پولی شناخته می‌شوند (Bernanke & Gertler, 1995). تفاوت اساسی در آن است که در نظام‌های متعارف، این نرخ‌ها صراحتاً بهره تلقی می‌شوند، در حالی که در ایران، همان کارکرد اقتصادی در پوشش مفاهیم شرعی ارائه می‌گردد. این هم‌پوشانی کارکردی، چالش مشروعیت فقهی را تشدید می‌کند، زیرا فاصله میان صورت شرعی و واقعیت اقتصادی افزایش می‌یابد (El-Gamal, 2006).

۳-۶. نظریه وکالت عام: راه‌حل حکمرانی یا توجیه فقهی؟

برای پاسخ به این چالش، یکی از مهم‌ترین راه‌حل‌های ارائه‌شده در نظام بانکداری ایران، نظریه «وکالت عام» است. بر اساس این نظریه، سپرده‌گذاران با افتتاح حساب‌های سرمایه‌گذاری، بانک را به‌طور عام و گسترده وکیل خود در به‌کارگیری وجوه می‌سازند و سود پرداختی، حاصل عملکرد این وکالت تلقی می‌شود. این برداشت، به‌ویژه با استناد به ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا تقویت شده است (قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲).

با این حال، نقدهای فقهی و حقوقی متعددی نشان داده‌اند که وکالت عام، بیش از آنکه پاسخی دقیق به ماهیت سپرده‌گذاری باشد، راه‌حلی حکمرانی‌محور برای حل یک مسئله ساختاری است. در عقد وکالت، وکیل اصولاً ضامن نتیجه نیست و موکل باید ریسک عمل را بپذیرد. در حالی که در سپرده‌های سرمایه‌گذاری، بانک‌ها عملاً اصل سرمایه را تضمین می‌کنند و سود علی‌الحساب را حتی در شرایط زیان پرداخت می‌نمایند (پورمقیم، ۱۳۹۵). این امر، وکالت را از محتوای فقهی تهی و به پوششی حقوقی برای مدیریت انتظارات سپرده‌گذاران تبدیل می‌کند.

از منظر فقه سیاسی، وکالت عام را می‌توان ابزاری برای انتقال ریسک از نظام بانکی به سطح کلان دانست. دولت و بانک مرکزی، با پذیرش ضمنی تضمین‌ها، مانع از بروز بحران اعتماد می‌شوند، اما این مداخله به‌بهای کم‌رنگ شدن اصول مشارکت واقعی و شفافیت فقهی تمام می‌شود. مشابه این پدیده در ادبیات تنظیم‌گری مالی به‌عنوان «ضمانت ضمنی» شناخته می‌شود؛ تضمینی نانوشته که بازیگران بازار بر وجود آن حساب می‌کنند (Gorton, 2010).

۴-۶. بازتوزیع ریسک میان بانک، دولت و سپرده‌گذار

نتیجه‌نهایی این سازوکارها، بازتوزیع خاصی از ریسک در نظام بانکی ایران است. در نظریه فقهی مشارکت، ریسک باید میان طرفین قرارداد تقسیم شود و سود، تابع پذیرش زیان باشد. اما در عمل، سپرده‌گذار کمترین سهم از ریسک را متحمل می‌شود، بانک در سطح عملیاتی ریسک را مدیریت می‌کند و دولت یا نهاد تنظیم‌گر، به‌عنوان پشتیبان نهایی ثبات، بار ریسک سیستماتیک را بر دوش می‌گیرد (شکیبایی بازاری، ۱۳۹۶).

این بازتوزیع ریسک، اگرچه به ثبات کوتاه‌مدت کمک می‌کند، اما پیامدهای مهمی برای حکمرانی مالی دارد. نخست، انگیزه بانک‌ها برای پذیرش ریسک‌های بیش‌ازحد افزایش می‌یابد، زیرا زیانهای شدید احتمالاً به‌طور غیرمستقیم اجتماعی می‌شوند. دوم، سپرده‌گذار به دریافت‌کننده بازده تضمین‌شده تبدیل می‌شود و نقش او در نظارت یا انتخاب آگاهانه تضعیف می‌گردد. سوم، دولت ناگزیر از مداخله مکرر برای حفظ اعتماد عمومی می‌شود؛ مداخله‌ای که مرز میان سیاست پولی، سیاست مالی و فقه معاملات را مبهم می‌سازد (Minsky, 1986).

در جمع‌بندی، سپرده‌های سرمایه‌گذاری و سود تضمین‌شده در ایران را نمی‌توان صرفاً انحرافی اجرایی از بانکداری بدون ربا دانست. این پدیده‌ها بازتاب نیازهای ساختاری نظام بانکی و منطق حکمرانی پولی‌اند که در قالب‌های فقهی بازتفسیر شده‌اند. فهم این وضعیت مستلزم آن است که سپرده‌گذاری نه تنها از منظر فقه معاملات، بلکه به‌عنوان نهادی در قلب سیاست پولی و بازتوزیع ریسک در اقتصاد سیاسی معاصر تحلیل شود.

۷. تضمین سپرده، اعتماد عمومی و فقه سیاسی دولت

بررسی تضمین سپرده‌ها بدون توجه به نقش دولت در حفظ ثبات نظام بانکی ممکن نیست. ایجاد صندوق ضمانت سپرده‌ها پاسخی نهادی به خطر هراس بانکی و فروپاشی اعتماد عمومی است و نشان‌دهنده انتقال بخشی از ریسک نظام بانکی به سطح حاکمیتی است. این سازوکار، اگرچه به‌ظاهر حمایتی و محدود است، اما در عمل انتظاری پایدار از مداخله دولت در مواقع بحران ایجاد می‌کند و نوعی تضمین ضمنی را نهادینه می‌سازد. از منظر فقه سیاسی، این مداخله در چارچوب حفظ نظام اقتصادی قابل توجیه است، اما هم‌زمان پرسش‌هایی درباره حدود مسئولیت دولت، عدالت در توزیع ریسک و مشروعیت دائمی‌سازی این تضمین‌ها مطرح می‌کند.

۷-۱. صندوق ضمانت سپرده‌ها و نهادینه‌سازی تضمین دولتی

ایجاد سازوکارهای تضمین سپرده، یکی از پاسخ‌های نهادی نظام‌های بانکی به مسئله بی‌ثباتی و هراس بانکی است. در ایران نیز «صندوق ضمانت سپرده‌ها» با هدف حمایت از سپرده‌گذاران و تقویت اعتماد عمومی شکل گرفته است. منطق اعلامی این نهاد، صیانت از حقوق سپرده‌گذاران خرد و جلوگیری از سرایت بحرانهای بانکی به کل نظام مالی است. از منظر حکمرانی مالی، چنین نهادی نقش ضربه‌گیر را ایفا می‌کند و مانع از آن می‌شود که ورشکستگی یا ناترازی یک بانک، به فروپاشی اعتماد عمومی بینجامد (جمشیدی، ۱۳۸۰).

با این حال، وجود صندوق ضمانت سپرده‌ها به معنای پذیرش ضمنی مسئولیت دولت در قبال تعهدات بانک‌هاست. هرچند تضمین‌ها معمولاً به‌صورت محدود و سقف‌دار تعریف می‌شوند، اما در ذهن سپرده‌گذاران، این حمایت به‌عنوان پشتیبانی کلی دولت از نظام بانکی ادراک می‌گردد. در ادبیات اقتصاد سیاسی بانکداری، این وضعیت ذیل مفهوم «تضمین ضمنی دولت» تحلیل می‌شود؛ مفهومی که نشان می‌دهد حتی تضمین‌های محدود نیز می‌توانند انتظارات گسترده‌ای از مداخله دولت ایجاد کنند (Demirgüç-Kunt & Martinez Peria, 2015). در نتیجه، صندوق ضمانت

سپرده‌ها صرفاً یک ابزار فنی نیست، بلکه نهادی سیاسی است که رابطه دولت، بانک و شهروند را بازتعریف می‌کند.

۲-۷. انتقال ریسک، اجتماعی شدن زیان و مسئله عدالت

تضمین سپرده‌ها به‌طور اجتناب‌ناپذیر به بازتوزیع ریسک منجر می‌شود. در وضعیت فقدان تضمین، سپرده‌گذار ریسک ورشکستگی بانک را مستقیماً می‌پذیرد. اما با ایجاد صندوق‌های ضمانت و مداخلات دولتی، این ریسک به سطوح بالاتری منتقل می‌شود و در نهایت، به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر دوش جامعه قرار می‌گیرد. این فرآیند که در ادبیات مالی به «اجتماعی شدن زیان» معروف است، پیامدهای عدالت‌محور مهمی دارد (Stiglitz, 2010). از منظر فقه معاملات، اصل آن است که سود بدون پذیرش ریسک مشروعیت ندارد. در حالی که تضمین سپرده‌ها، به‌ویژه در سپرده‌های سرمایه‌گذاری، این پیوند را تضعیف می‌کند و نوعی عدم تقارن میان سود خصوصی و زیان عمومی ایجاد می‌نماید (شکیبایی بازاردهی، ۱۳۹۶). سپرده‌گذار از بازدهی نسبتاً مطمئن بهره‌مند می‌شود، بانک در صورت مدیریت نادرست ریسک می‌تواند به حمایت نهادی امید ببندد، و دولت ناگزیر از مداخله برای حفظ ثبات می‌شود. این وضعیت، پرسش‌های جدی درباره عدالت توزیعی و سازگاری آن با مبانی فقهی مطرح می‌کند. در فقه سیاسی، مسئله عدالت صرفاً به رعایت قواعد شکلی محدود نمی‌شود، بلکه به نحوه توزیع منافع و هزینه‌ها در سطح جامعه نیز تسری می‌یابد. اگر زیانهای ناشی از تصمیمات پریسک بانکی به‌طور گسترده اجتماعی شود، در حالی که منافع آن خصوصی باقی بماند، مشروعیت چنین نظامی محل تردید خواهد بود. این نقد در ادبیات جهانی نیز مطرح است و بحرانهای مالی نشان داده‌اند که تضمین‌های دولتی می‌توانند به تشدید رفتارهای پریسک و بی‌انضباطی مالی منجر شوند (Minsky, 1986; Gorton, 2010).

۳-۷. اعتماد سپرده‌گذاران به‌مثابه سرمایه سیاسی

اعتماد عمومی، یکی از ارکان اساسی کارکرد نظام بانکی است. سپرده‌گذاری بانکی بدون حداقلی از اعتماد، امکان‌پذیر نیست و کوچک‌ترین خدشه به این اعتماد می‌تواند به خروج گسترده منابع و بی‌ثباتی سیستم منجر شود. در ایران، با توجه به تجربه بحرانهای ارزی، تورم بالا و ناترازی برخی بانک‌ها، اعتماد سپرده‌گذاران به‌عنوان سرمایه‌ای سیاسی و راهبردی اهمیت دوچندان یافته است (موسویان، ۱۳۹۶).

دولت و نهادهای تنظیم‌گر، با مداخلات مستقیم و غیرمستقیم، می‌کوشند این سرمایه را حفظ کنند. تضمین سپرده‌ها، کنترل دستوری نرخ‌ها و حمایت از بانک‌های مشکل‌دار، همگی در خدمت تثبیت انتظارات و جلوگیری از فروپاشی اعتماد عمومی‌اند. از منظر فقه سیاسی، این مداخلات را می‌توان ذیل مقوله «حفظ نظام» تحلیل کرد؛ مفهومی که در آن، صیانت از نظم اقتصادی و اجتماعی به‌عنوان مصلحتی برتر تلقی می‌شود. با این حال، اتکای مداوم به این منطق، خطر آن را دارد که اعتماد از یک رابطه مبتنی بر شفافیت و مسئولیت‌پذیری، به اعتمادی مبتنی بر اتکای صرف به قدرت دولت تبدیل شود.

در ادبیات حکمرانی، اعتماد پایدار نه از تضمین‌های مطلق، بلکه از قواعد روشن، پاسخ‌گویی و توزیع منصفانه ریسک ناشی می‌شود (Fukuyama, 1995). بنابراین، اگرچه تضمین سپرده‌ها در کوتاه‌مدت اعتمادساز است، اما در بلندمدت تنها زمانی می‌تواند به سرمایه سیاسی پایدار تبدیل شود که با اصلاحات ساختاری و شفافیت نهادی همراه گردد.

۷-۴. مرزهای مداخله دولت در چارچوب حفظ نظام بانکی

پرسش نهایی در این بخش آن است که مداخله دولت در تضمین سپرده‌ها تا کجا می‌تواند موجه تلقی شود. در فقه سیاسی، اصل بر آن است که ولایت و مداخله حاکم، تابع مصلحت عمومی و محدود به ضرورت باشد. هنگامی که مداخله از حد ضرورت فراتر رود و به رویه‌ای دائمی تبدیل شود، خطر تضعیف مسئولیت‌پذیری و انضباط مالی پدید می‌آید.

در نظام بانکی ایران، مداخلات گسترده برای حفظ ثبات قابل فهم است، اما فقدان مرزهای شفاف میان مسئولیت بانک، سپرده‌گذار و دولت، به ابهام در پاسخ‌گویی انجامیده است. این ابهام، هم مشروعیت فقهی سازوکارهای تضمین را تضعیف می‌کند و هم کارایی اقتصادی آنها را زیر سؤال می‌برد. تجربه‌های بین‌المللی نشان می‌دهد که موفق‌ترین نظام‌های تضمین سپرده، آنهایی هستند که حمایت محدود، مشروط و همراه با نظارت سخت‌گیرانه را به کار می‌گیرند (Demirgüç-Kunt et al., 2015). در مجموع می‌توان گفت تضمین سپرده‌ها در ایران را باید نه صرفاً یک سیاست حمایتی، بلکه عنصری کلیدی در فقه سیاسی دولت و حکمرانی مالی دانست. چالش اصلی آن است که میان حفظ ثبات نظام بانکی و رعایت عدالت، شفافیت و مسئولیت‌پذیری، توازنی پایدار برقرار شود؛ توازنی که بدون بازانندیشی در حدود مداخله دولت و بازتوزیع ریسک، دست‌یافتنی نخواهد بود.

۸- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این مقاله با نقد رویکردهای رایج مبتنی بر حقوق خصوصی، نشان داد که سپرده‌گذاری بانکی در نظام بانکی ایران را نمی‌توان صرفاً در قالب یک رابطه قراردادی میان سپرده‌گذار و بانک تحلیل کرد. سپرده‌ها در عمل به یکی از مهم‌ترین سازوکارهای حکمرانی مالی تبدیل شده‌اند که از طریق آن، منابع خرد جامعه تجهیز، سیاست‌های پولی اعمال و ثبات نظام بانکی مدیریت می‌شود. بدین ترتیب، سپرده‌گذاری در نقطه تلاقی فقه معاملات، حقوق بانکی و سیاست پولی قرار می‌گیرد و واجد کارکردی فراتر از منطبق کلاسیک عقود است. تحلیل ماهیت فقهی سپرده‌ها نشان داد که تلاش برای تطبیق کامل آنها با عقود همچون ودیعه، قرض، مضاربه یا وکالت، با محدودیت‌های جدی مواجه است. در سپرده‌های قرض‌الحسنه، تملیکی بودن رابطه و انتقال مالکیت وجه به بانک، سپرده‌گذار را در جایگاه طلبکار قرار می‌دهد و اختیار او را به حداقل می‌رساند. در سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیز، هرچند از مفاهیمی چون وکالت یا مشارکت استفاده می‌شود، اما تضمین عملی اصل سرمایه و پرداخت سود علی‌الحساب، این رابطه را از منطبق مشارکت واقعی فاصله می‌دهد. نتیجه آن است که سپرده‌گذاری بانکی واجد ویژگی‌های تملیکی، لازم و نهادی است که آن را به نهادی مستقل و متمایز از عقود سستی بدل می‌سازد.

مقاله همچنین نشان داد که سود علی‌الحساب و نظریه وکالت عام، بیش از آنکه پاسخی خالص فقهی باشند، ابزارهایی سیاست‌گذارانه برای مدیریت انتظارات، کنترل نقدینگی و حفظ ثبات مالی‌اند. این سازوکارها به بازتوزیع خاصی از ریسک منجر شده‌اند که در آن، سپرده‌گذار از بازدهی نسبتاً مطمئن برخوردار می‌شود، بانک ریسک‌های عملیاتی را مدیریت می‌کند و دولت یا نهاد تنظیم‌گر در مقام پشتیبان نهایی ثبات، مسئولیت ریسک سیستماتیک را بر عهده می‌گیرد. چنین بازتوزیعی، هرچند در کوتاه‌مدت ثبات‌ساز است، اما از منظر فقه سیاسی و عدالت توزیعی محل تأمل جدی است؛ زیرا پیوند میان سود و پذیرش ریسک را تضعیف می‌کند و زمینه اجتماعی شدن زیانها را فراهم می‌سازد. بررسی نقش تضمین سپرده‌ها و به‌ویژه صندوق ضمانت سپرده‌ها نشان داد که اعتماد عمومی به نظام بانکی، به سرمایه سیاسی دولت تبدیل شده است. مداخلات دولت برای حفظ این اعتماد، اغلب ذیل

منطق «حفظ نظام بانکی» توجیه می‌شود، اما فقدان مرزهای شفاف میان مسئولیت بانک، سپرده‌گذار و دولت، خطر تضعیف پاسخ‌گویی و انضباط مالی را به همراه دارد. در این چارچوب، تضمین ضمنی دولت، اگرچه به مهار بحرانهای کوتاه‌مدت کمک می‌کند، اما در بلندمدت می‌تواند به افزایش رفتارهای پرریسک و وابستگی نظام بانکی به مداخلات حاکمیتی بینجامد. در نهایت، این مقاله استدلال کرد که بازاندیشی فقهی سپرده‌گذاری بانکی باید از سطح تطبیق صوری با عقود گذشته فراتر رود و به پذیرش صریح ماهیت نهادی و حکمرانی‌محور سپرده‌ها توجه کند. تنها در چنین صورتی می‌توان چارچوبی فقهی و حقوقی ارائه داد که هم با واقعیت‌های سیاست پولی و ثبات مالی سازگار باشد و هم اصول عدالت، شفافیت و مسئولیت‌پذیری را در رابطه میان دولت، بانک و شهروند حفظ کند.

استناد به این مقاله: پیرهادی، محمدرضا، نصیری، عباس، منصور، سعید. (۱۴۰۵). سپرده‌گذاری بانکی به‌مثابه سازوکار حکمرانی مالی: تحلیل سیاسی-فقهی نقش سپرده‌ها در تنظیم رابطه دولت، بانک و شهروند، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۲۰(۷۴)، ۲۴۱-۲۶۲

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مأخذ:

- احمدوند، خ. (۱۳۸۹). احکام سود سپرده‌های بانکی در فقه امامیه (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء (س)، دانشکده الهیات، گروه فقه و حقوق اسلامی}.
- امام خمینی (۱۳۷۶). استفتائات (ج. ۲). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- امامی، م. س. ح. (۱۴۰۱). حقوق ملنی. تهران: اسلامیه.
- انصاری، م. (۱۳۸۲). المکاسب. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- پورمقیم، س. م. ت. (۱۳۹۶). ماهیت حقوقی سپرده‌های سرمایه‌گذاری بانکها. اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۱۹.
- جمشیدی، س. (۱۳۸۰). بانکداری اسلامی. تهران: انتشارات شکوه اندیشه.
- دریائی، ر. و کربلایی آقازاده، م. (۱۳۹۳). ماهیت حقوقی سپرده‌گذاری نزد بانکها. مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۶.
- سبحانی، ج. (۱۳۷۴). المواهب فی تحریر احکام المناسب. قم: مؤسسه امام صادق.
- شاهرودی، ع. ع. (۱۳۸۵). فلسفه علم حقوق فقه پژوهش و حوزه، ۲۷-۲۸.
- شکیبایی بازاردهی، ح. ع. (۱۳۹۶). بررسی سود ناشی از سپرده‌گذاری در مؤسسات مالی از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بندر انزلی، گروه حقوق خصوصی.
- شهید اول. (۱۴۱۰) اللعنة الدمشقیة فی فقه الإمامیه. بیروت.
- صدر، س. م. ب. (۱۹۸۱). البنك اللاربری فی الاسلام. بیروت.
- عبدالرضایی، م. (۱۳۹۶). ماهیت احکام و سپرده‌های بانکی از نظر فقهی پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی.
- کاتوزیان، ن. (۱۳۹۱). ماهیت حقوقی سپرده‌های بانکی. در مجموعه مقالات شانزدهمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
- موسویان، س. ع. و بهاری قراملکی، ح. (۱۴۰۰). مبانی فقهی بازار پول و سرمایه (چاپ دوم). تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank runs, deposit insurance, and liquidity. *Journal of Political Economy*, 91(3), 401-419.
- Mishkin, F. S. (2022). *The economics of money, banking and financial markets (13th ed.)*. Pearson Education.
- Gorton, G. (2010). *Slapped by the invisible hand: The panic of 2007*. Oxford University Press.
- Gorton, G., & Metrick, A. (2012). Regulating the shadow banking system. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2012(2), 261-312.
- Basel Committee on Banking Supervision. (2013). *Basel III: The liquidity coverage ratio and liquidity risk monitoring tools*. Bank for International Settlements.
- Demirgüç-Kunt, A., & Martinez Peria, M. S. (2015). *Bank deposit insurance database*. World Bank Policy Research Working Paper No. 6934.
- Stiglitz, J. E. (2010). *Freefall: America, free markets, and the sinking of the world economy*. W. W. Norton & Company.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
- Bernanke, B. S., & Gertler, M. (1995). *Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission*. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27-48.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic finance: Law, economics, and practice*. Cambridge University Press.
- Minsky, H. P. (1986). *Stabilizing an unstable economy*. Yale University Press.
- Abdolrezaei, M. (2017). *The jurisprudential nature and rulings of bank deposits (Master's thesis, University of Qom, Faculty of Theology and Islamic Studies, Department of Islamic Jurisprudence and Legal Foundations)*.

- Tehran: Shekooh-e Andisheh Publications. {in Persian}
- Katouzian, N. (2012). The legal nature of bank deposits. In Proceedings of the Sixteenth Conference on Islamic Banking. Tehran: Iranian Institute of Banking. {in Persian}
- Khomeini, R. (1997). *Istifta'at* (Vol. 2). Qom: Daftar-e Entesharat-e Eslami. {in Persian}
- Minsky, H. P. (1986). *Stabilizing an unstable economy*. Yale University Press.
- Mishkin, F. S. (2022). *The economics of money, banking and financial markets* (13th ed.). Pearson Education.
- Mousavian, S. A., & Bahari Qaramaleki, H. (2021). *Jurisprudential foundations of money and capital markets* (2nd ed.). Tehran: Imam Sadiq University Press. {in Persian}
- Pourmoqim, S. M. T. (2017). The legal nature of investment deposits in banks. *Journal of Islamic Economics and Banking*, 19. {in Persian}
- Shahroudi, A. A. (2006). The philosophy of jurisprudential legal science. *Pazhouhesh va Hozeh*, 27–28. {in Persian}
- Shakibaei Bazardehi, H. A. (2017). An examination of profits arising from deposits in financial institutions from the perspective of Imamiyya jurisprudence and Iranian law (Master's thesis, Islamic Azad University, Bandar Anzali Branch, Department of Private Law). {in Persian}
- Sobhani, J. (1995). *Al-Mawahib fi Tahrir Ahkam al-Manasib*. Qom: Imam Sadeq Institute. {in Persian}
- Stiglitz, J. E. (2010). *Freefall: America, free markets, and the sinking of the world economy*. W. W. Norton & Company.
- {in Persian}
- Ahmadvand, K. (2010). Jurisprudential rulings on profits from bank deposits in Imamiyya jurisprudence (Master's thesis, Alzahra University, Faculty of Theology, Department of Islamic Jurisprudence and Law). {in Persian}
- Al-Sadr, M. B. (1981). *Al-Bank al-La Ribawi fi al-Islam*. Beirut. {in Arabic}
- Al-Shahid al-Awwal. (1410 AH). *Al-Lum'ah al-Dimashqiyyah fi Fiqh al-Imamiyyah*. Beirut. {in Arabic}
- Ansari, M. (2003). *Al-Makasib*. Qom: Mo'asseseh Nashr-e Eslami. {in Persian}
- Basel Committee on Banking Supervision. (2013). *Basel III: The liquidity coverage ratio and liquidity risk monitoring tools*. Bank for International Settlements.
- Bernanke, B. S., & Gertler, M. (1995). Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27–48.
- Daryaei, R., & Karbalaei Aghazadeh, M. (2014). The legal nature of bank deposits. *Shiraz University Journal of Legal Studies*, 6. {in Persian}
- Demirgüç-Kunt, A., & Martinez Peria, M. S. (2015). *Bank deposit insurance database*. World Bank Policy Research Working Paper No. 6934.
- Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank runs, deposit insurance, and liquidity. *Journal of Political Economy*, 91(3), 401–419.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic finance: Law, economics, and practice*. Cambridge University Press.
- Emami, M. S. H. (2022). *Civil law*. Tehran: Eslamiyeh. {in Persian}
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
- Gorton, G. (2010). *Slapped by the invisible hand: The panic of 2007*. Oxford University Press.
- Gorton, G., & Metrick, A. (2012). Regulating the shadow banking system. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2012(2), 261–312.
- Jamshidi, S. (2001). *Islamic banking*.